

МЕТАФОРИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЕТОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

У статті визначено лінгвістичну природу онімної метафори та метафоричного перифразу, розглянуто специфіку тропейного функціонування поетонімів. За допомогою методу лінгвостилістичного аналізу і контекстуально-інтерпретаційного методу здійснено аналіз онімної метафори та метафоричного перифразу у постмодерністських романах М. Матіос. Окреслено поняттєві сфери-джерела метафоричного переосмислення поетонімів. Показано, що використання власних назв у ролі метафори та перифразу є результатом вторинної номінації і обумовлене розгортанням асоціативно-образної складової семантики пропріативів.

Ключові слова: поетонім, власна назва, онімна метафора, конотонім, перифраз, вторинна номінація, семантика.

Наталя Бербер. МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПОЭТОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ МАРИИ МАТИОС

В статье определено лингвистическую природу онимной метафоры и метафорического перифраза, рассмотрена специфика тропейческого функционирования поэтонимов. С помощью метода лингвостиллистического анализа и контекстуально-интерпретационного метода осуществлён анализ онимной метафоры и метафорического перифраза в постмодернистских романах М. Матиос. Определены понятийные сферы-источники метафорического переосмысления поэтонимов. Показано, что использование имён собственных в роли метафоры и перифраза является результатом вторичной номинации и обусловлено развёртыванием ассоциативно-образной составляющей семантики проприативов.

Ключевые слова: поэтоним, имя собственное, онимная метафора, коннотоним, перифраз, вторичная номинация, семантика.

Natalya Berber. THE FUNCTIONING OF POETONYMS IN THE ARTISTIC DISCOURSE OF MARIA MATIOS

The linguistic nature of onymic metaphor and metaphoric periphrasis is defined in the article, the specificity of the tropeic functioning of the poetonyms is considered. With the help of the method of linguistic analysis and the contextual-interpretational method, the analysis of onymic metaphor and metaphoric periphrasis in postmodern novels by M. Matios is carried out. Conceptual spheres-sources of metaphorical reinterpretation of poetonyms are defined. It is shown that the use of poetonyms in the role of metaphor and periphrasis is the result of a secondary nomination and is caused by the development of the associative-shaped component of the semantics of proprietatives.

Keywords: poetonym, proper names, onymic metaphor, connotonim, periphrasis, secondary nomination, semantics.

Поетоніми як релевантний компонент художнього тексту наділені вагомим емоційно-експресивним та образним потенціалом, реалізація якого забезпечена їхньою властивістю семантично переосмислюватись, розгортати асоціативний фон, зазнавати конотонімізації, на основі чого формуються лексичні стилістичні засоби – тропи, зокрема метафора. На думку І. Ратнікової, внутрішня форма метафори – це асоціації, що лежать в основі метафоричного переносу, тобто мотивація вибору її допоміжного компонента – сутності, за допомогою якої осмислюється чи оцінюється основний компонент та ім'я якої складає фокус метафори [17, с. 145].

Є. Регушевський стверджує, що на метафоричному ґрунті виникає більшість перифраз [18, с. 41]. Отже, процес метафоризації супроводжується перифрастичним використанням поетонімів, що є частотним прийомом у художньому мовленні М. Матіос постмодерністського

спрямування, де пропріативи набувають асоціативно-образного семантичного наповнення. Зокрема письменниця активно залучає поетоніми відконотонімного походження, що виступають перифрастичними номінаціями.

Метафоричному використанню власних назв присвячено солідну кількість наукових праць. Онімна метафора досліджується у площині теорії прецедентності [15], лінгвокультурології [1], когнітивістики [5], у руслі прагмалінгвістики [3] і когнітивно-дискурсивної парадигми [2; 7]. Серед студій з літературної ономастики і поетонімології проблема функціонування онімної метафори та перифраза розробляється у розвідках Ю. Карпенка, І. Хлистун [20], Ю. Зубрілової [4] та ін., зокрема конотонімні метафори і перифрази проаналізовано Є. Отінім, Г. Лукаш [8]. В україністиці у цьому ракурсі частково досліджено поезію II половини XX ст. [20], художнє мовлення Л. Костенко [13], Ю. Яновського [21] та ін., проте явище метафоризації поетонімів у прозі М. Матіос є недостатньо вивченим, чим зумовлено актуальність наукової розвідки.

Мета цієї статті – аналіз метафоризованих і перифрастичних поетонімів у художньому дискурсі М. Матіос.

Об'єктом дослідження є онімна метафора та метафоричний перифраз, предметом безпосереднього вивчення – особливості їхнього функціонування у прозі М. Матіос.

Матеріалом дослідження послуговували романи М. Матіос постмодерністського спрямування – «Щоденник страченої», «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA» і «Кулінарні фіглі».

Під лексико-семантичною структурою метафори, як зазначає Л. Пустовіт, розуміється вся система переносних значень та номінацій, які виникли при незвичній сполучуваності слів і відображають не тільки індивідуальну мовно-мисленнєву творчість авторів, а й тенденції розвитку лексичної семантики в системі літературної мови [16, с. 3]. З цього виходить, що, як вказує В. Телія, дія лексико-семантичного процесу в підсистемі пропріальних одиниць, пов'язана з явищем конотації, що розглядається як семантична сутність, яка виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане ставлення мовця до дійсності, на підставі чого це явище отримує експресивне забарвлення [19, с. 5].

Зауважимо, що лексико-семантичні і морфолого-граматичні дериваційні процеси у поетонімогенезі не відбуваються ізольовано. Так, наприклад, найглибших семантичних зрушень у «Щоденнику страченої» зазнав антропоетонім *Бальзак*, метафоризація якого кон'югована з конотонімізацією, маркерами якої часто виступають апелятивізація та числова транспозиція: *Оноре* (поетонім, співвідносний із реальним денотатом, з позитивною конотацією) → *несамовите серце великої людини* (апелятив, співвідносний із реальним денотатом, з позитивною конотацією) → *якогось Бальзака!..* (конотонім, «культурний канон (ідеальний образ) чоловіка») → *хіба тепер десь є Бальзак?!* (антропоетонімом відконотонімного походження (далі – АВП) «культурний канон (ідеальний образ) чоловіка») → *з моїх нинішніх бальзаків* (апелятивізований АВП-числовий транспозит із негативною конотацією «залицяльник, який не відповідає культурному канону чоловіка»): *О, коли б я полюбила якогось Бальзака!.. Я б не чекала його смерті в обіймах молодого гультя. Але хіба тепер десь є Бальзак?! / З моїх нинішніх бальзаків один лише Вася пишається, що сфотографувався біля музею Сталіна в його рідному місті* [12, с. 28].

Асоціативно-образне наснаження поетонімів може призводити до апелятивізації метафоричної конструкції: Проте, якщо під час частування з Вашою душею трапилося те, що трапляється з равликом, коли до нього доторкнутися рукою, Ви маєте повне право назвати кулінарний витвір своїх рук равликом-павликом <...> [10, с. 74].

Серед екстралінгвістичних чинників (поняттєвих сфер-джерел) переосмислення поетонімів і, як наслідок, розвитку конотативно-сислової образної сфери у досліджуваній нами прозі М. Матіос виокремлюємо:

1) історичні постаті, що є аксіозакріпленими в суспільній свідомості символами: *укрівський Цицерон – Папа Льоня* [11, с. 85] (*Цицерон* – узуальний конотативний антропонім з інтерлінгвальною конотацією (далі – УКА₁). Красноречивий оратор [14, с. 483]); *модерний*

Ларошифуко афоризмів [11, с. 35] (*Ларошифуко* – УКА₁. Майстер уїдливих афоризмів. Моралізатор) – про ораторські «здібності» Леоніда Кучми; *Спілберг живих масок-шоу* [11, с. 36] (*Спілберг* – УКА₁. Режисер. Продюсер) – про фінансування Помаранчевої революції Борисом Березовським; *український Білл Гейтс без Microsoft-a* [11, с. 37] (*Білл Гейтс* – УКА₁. Дуже заможна людина) – референтом є Віктор Пінчук; *Орлеанська Діва* [11, с. 44] – Юлія Тимошенко; *заокеанський Ломоносов Мечоносець* [11, с. 39] (*Ломоносов* – УКА₁. Універсальна людина. Енциклопедист); *мати Тереза ув'язнених і ескулатиха здоров'я конкурентів* – Раїса Мурумцева [11, с. 39] – Раїса Богатирьова (вжито міфоантропоетонімний дериват *ескулатиха*, що походить від деонімізованого узуального конотативного міфоантропоніма *ескулап* – лікар та *мати Тереза* – узуальний конотативний антропонім з інтерлінгвальною конотацією та широким діапазоном відомості (УКА₂). Жінка, що відрізняється милосердям, заступництвом скривджених, добротою [9, с. 233], що актуалізують інформацію про референта – акушера-гінеколога Раїсу Богатирьову).

Негативний фокус символічної репрезентації представлений АВП *Бен Ладен, Адольф, Джек-потрошитель: розвінчаний Бен Ладен Конотопської відьми* [11, с. 36] (*Бен Ладен* – «терорист») – про поширення у мас-медіа інформації щодо причетності Олександра Мороза до замаху на кандидата у Президенти України Н. Вітренко; *далекий родич Адольфа* [11, с. 36] (*Адольф* – УКА₁. Жорстокий загарбник; із таким же значенням зафіксовано УКА₁ *Гітлер* [9, с. 123]) – хрещеним батьком доньки Віктора Медведчука є Володимир Путін, стосовно якого у ЗМІ системно використовують політичну метафору (*Адольф Гітлер*) [6]. Експресивно маркованим є АВП-прикладка *Джек-потрошитель* – УКА₁. Садист, маніакальний серійний вбивця [14, с. 165], що зазнає у М. Матіос індивідуально-авторського семантичного наповнення – оказіональний конотативний антропонім (далі – ОКА) «само садист», «самовбивця», «самогубець»: *Ох, же ж і каторжниця я добровільна, ох, каторжниця. А може, блудниця-черниця. Із випотрошеним серцем. Агов, Ларисо-Джеку-потрошителю! Ні, патрачу! Від слова «патрати» (курку, серце, душу, життя)* [12, с. 104];

2) кіно, література і міфологія: *Шварценегер зубодробильних боїв* [11, с. 35] – Віктор Янукович; *сторож і вірний Санчо Панса Орлеанської Диви* [11, с. 35] – Олександр Турчинов. АВП *Отелло*, тісно сполучаючись із ремінісценцією «Прорвемося!» (пісня «Прорвёмся, опера» музичної групи «Любэ»), семантично збагачується. Основна конотативна семантика імені *Отелло* – узуальний конотативний літературний антропонім, відомий у ряді мов (далі – УКЛА₁). Сліпий ревнивець [14, с. 339] – затемнюється. Натомість на перший план виходять досить неочікувані асоціації, в основі яких психологічні якості характеру: «відважний, хоробрий чоловік»: *демонстрував свою молодість, а може, навіть відвагу → мій хоробрий Отелло* [12, с. 164]; «легковажний, необачний чоловік»: *легковажно кинув голосне «прорвемося!»; необачно думав колись зеленоокий Отелло: прорвуся* [12, с. 160]; ознаки зовнішності та вік чоловіка: «немолодий чоловік», «дуже засмаглий чоловік»: *немолодий, засмаглий до кольору чорного шоколаду чоловік* [12, с. 158]. В основі асоціації авторське порівняння Воронова з Отелло. Так, Отелло був мавром. Відомо, що ці темношкірі люди були хорошими моряками і воїнами. Отелло-мавр здобув собі славу як чудовий полководець, а Воронов – як владна людина, шанований керівник. Дездемона таємно поспіхом вінчається з Отелло, як і Воронов із Ларисою. Отже, відчутне імпліцитне порівняння Лариси з Дездемоною з тією різницею, що перша, на життя якої зазіхав коханий, усе ж не загинула від його руки. АВП *ромео* апелятивізується (*Ромео* – УКЛА₁. Коханий [14, с. 384]): *Скільки крові попив мені цей ромео пенсійного віку!* [12, с. 160]. АВП *Термінатор* («Щоденник страченої») піддається родовій транспозиції і набуває більшої емоційності у поєднанні із займенником *якась*. У вузькому контексті *В такому разі, це руйнація. / І що? Невже я щоразу хочу повторення цієї руйнації? / Термінаторка якась, їй Богу!* [12, с. 91]. ОКА *Термінаторка* виражає узуальну конотативну семантику «герой, який щоразу відновлюється після знищення, руйнації» [9, с. 330], на що вказує двічі повторювана лексема *руйнація*, у широкому – вибирає факультативні складові семантики УКЛА₁ *Термінатор* – «руйнівник», «ліквідатор», «відкинуте суспільством створіння».

3) хімічна побутова промисловість: у номінації *vanish Panu* [11, с. 37] вжито апелятивізований прагмапоетонім із семантикою «очищувач репутації»;

4) кліматичні умови, природні об'єкти та явища. Авторська увага до семантичних можливостей топопоетоніма виявляється у використанні конотативних власних назв *Везувій, Сахара (сахари), Африка*. Інтродукція поетонімів відбувається за такою схемою: *спечно – як у Сахарі* (референтне використання топопоетоніма) → *у сахарах* (відконотонімний апелятив-числовий транспозит «спекотні місцевості») → *своїї Африки* (метонімічне перенесення; конотонім «спека»): *Спечно – як у Сахарі. / P.S. /... А хто його точно знає, як воно там, у сахарах? Тут своїї Африки вистачає* [12, с. 158]. Узуальний інтерлінгвальний конотативний топонім (УКТ₁) *Везувій «стан сильного збудження»* [14, с. 136], вжитий метафорично: *збурити в чоловікові Везувій* [12, с. 57], – у процесі поетонімогенезу розвиває конотативну сферу і зазнає числової транспозиції у метонімічній конструкції: *І жоден космос не дорівнюється нуртом своїх протуберанців із вулканами, причаєними за брамою людського тіла, отими до часу приспаними Везувіями <...>* [12, с. 91];

5) соціальні явища, пов'язані з певними топооб'єктами. Годопоетонім *пляж Пігаль* у сполученні з прикметником *місцевий* зазнає конотонімізації – «пристаннище повій»: *А чи пасувало б стояти на місцевій пляж Пігаль <...>?* [12, с. 179].

Синонімічна та ампліфікуюча природа перифраза виявляється на рівні синтагматики: *Екс-денді, ВЕНЕТТО-любець, порадник і розрадник, соліст групи «Конкорд! Іще Конкорд!», платник випитого чаю за столом любих друзів, прихильник яблук із нашої батьківщини Мішаня Плотський* [11, с. 35].

Метафоричне і перифрастичне функціонування поетонімів є суттєвою ознакою постмодерністських романів М. Матіос, де власні назви є конотативними, алюзією та асоціативно насиченими компонентами текстопростору. Поетоніми виступають дієвим засобом мовної гри, стають прикметою авторського ідіолекту. Перспективним вважаємо комплексне дослідження тропейного використання поетонімів у художніх текстах М. Матіос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипова С. С., Метафора и подтекст в русском и китайском поэтическом тексте XX века / С. С. Антипова, Д. Чжао // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: [сб. ст. по матер. XLVIII междунар. науч.-практ. конф.] – № 5 (48). – Новосибирск: СибАК, 2015. – С. 62–69.

2. Воякина Е. Ю. Ономастическая метафора в экономическом дискурсе. Комплексный подход: [монография] [Электронный ресурс] / Елена Юрьевна Воякина. – Тамбов: Тамбовский государственный технический университет, ЭБС АСВ, 2014. – 100 с. – Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/64139.html>.

3. Дука Л. И. Прагматический потенциал онимов и способы его актуализации в тексте: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – русский язык / Людмила Ивановна Дука. – Запорожье, 2002. – 238 с.

4. Зубрилова Ю. В. Типи метафоричних моделей ономастичної лексики / Ю. В. Зубрилова // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вип. 11. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2007. – С. 32–41.

5. Карпенко О. Ю. Пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті / О. Ю. Карпенко // Наукові записки Тернопільського державного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2005. – Т. 1 (13). – С. 68–80.

6. Кузнецова Є. Порівняння Путіна з Гітлером у західних ЗМІ [Електронний ресурс] / Є. Кузнецова // Українська правда. – 28 січня 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/28/7056573/>.

7. Лукаш Г. П. Метафора як когнітивно-лінгвістична форма культури у дискурсі конотативних власних назв / Г. П. Лукаш // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2015. – Вип. 51. – С. 259–262. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_51_99

8. Лукаш Г. П. Перифраза в конотонімії [Електронний ресурс] / Г. П. Лукаш // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2013. – Вип. 6(3). – С. 131–139. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2013_6\(3\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2013_6(3)_20).

9. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв / Галина Павлівна Лукаш. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 392 с.
10. Матіос М. Кулінарні фіглі [роман] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2009. – 264 с.
11. Матіос М. Містер і місис Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA [роман] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
12. Матіос М. Щоденник страченої: [психологічна розвідка] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 192 с.
13. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 18 с.
14. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Евгений Степанович Отин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 518 с.
15. Прокофьева Т. О. Функционирование прецедентных онимов в Тамбовской эргонимии / Т. О. Прокофьева // Вестник Тамбовского университета. Сер. : Гуманитарные науки. – 2015. – Вып. 6 (146). – С. 196–205.
16. Пустовит Л. Е. Лексико-семантическая структура метафоры: на материалах украинской советской поэзии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов СРСР (укр. язык) / Л. Е. Пустовит. – К., 1979. – 26 с.
17. Ратникова И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И. Э. Ратникова. – Минск: БГУ, 2003. – 214 с.
18. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові / Є. С. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41–42.
19. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
20. Хлистун И. В. Ономастическая метафора в украинской поэзии II пол. XX в./ И. В. Хлистун // V Селищевские чтения: международный сборник научных трудов, посвященный 130-летию со дня рождения Афанасия Матвеевича Селищева / [Отв. ред. Т. М. Свиридова]. – Елец: Елецкий государственный университет имени И. А. Бунина, 2016. – С. 267–274.
21. Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Ю. І. Яновського: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ганна Василівна Шотова-Ніколенко. – Одеса, 2005. – 210 с.

Стаття надійшла до редакції 1.06.2017 р.